

УДК 340.15:342.4(477)"15/16"

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-2>**Єфремова Наталя Володимирівна**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0003-0497-2619

**ГЕНЕЗИС ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
XV–XVI СТОЛІТЬ**

У статті проаналізовано низку питань стосовно визначення явища конституціоналізму й особливостей його генезису на українських теренах у період з XV–XVI століть. Як відомо, дефініція «конституціоналізм» досі лишається дискусійною та потребує ретельного вивчення, а доктрина конституціоналізму належить до абсолютних конституційно-правових цінностей. Разом із тим існує думка, що доктрина сучасного українського конституціоналізму не є статичною, вона перебуває у процесі постійного вдосконалення. У такому контексті її вдосконалення без гарного знання історії є проблематичним завданням. Сучасні європейські дослідники вважають, що історія конституціоналізму пов'язана із загальнолюдськими політико-правовими цінностями, що почали формуватись із часів античності. Отже, природно, що звернення до історико-правового виміру конституціоналізму пов'язане з аналізом цивілізаційних цінностей і традицій, укорінених у правовій свідомості народів Європи. Також доцільно нагадати, що потреби формування науково-практичної парадигми сучасного українського конституціоналізму обумовлюють не тільки практичну, а й теоретичну потребу дослідження сучасного українського конституціоналізму. Це дає змогу легітимізувати широке застосування конституційної доктрини, наприклад у практиці Європейського суду з прав людини. Характеризуючи історію розвитку конституційно-правових ідей на українських землях зазначеного періоду, слід відмітити, що ідея верховності закону та його соціальної цінності не була новою у Європі, але на українських землях вона сформувалася лише у XVI столітті. Водночас продовжувався і розвиток філософсько-правової доктрини конституціоналізму, коли ідеї божественного, а з часом і природного права починали використовувати для обґрунтування концепції обмеження абсолютизму королівської влади за допомогою писаного закону. Витоки українського конституціоналізму ми пов'язуємо з розвитком певних філософсько-правових концепцій у Великому князівстві Литовському, Польщі та Речі Посполитої, які безпосередньо вплинули на процеси реформування права, судочинства, обмеження влади монарха, захисту прав людини.

Ключові слова: конституціоналізм, генезис українського конституціоналізму та парламентаризму, розвиток філософсько-правової доктрини конституціоналізму, ідея захисту прав людини.

Yefremova N. V. Genesis of the philosophical and legal doctrine of constitutionalism in Ukrainian lands XV-XVI centuries

The article analyzes a number of questions regarding the definition of the phenomenon of constitutionalism and its origins in Ukrainian lands in the period from the 15th to the 16th centuries. The definition of "constitutionalism" still remains debatable and requires careful study. At the same time, there is an opinion that the doctrine of modern Ukrainian constitutionalism is not static, but is in the process of constant improvement. In such a context, its improvement without a good knowledge of history is a problematic task. Modern European researchers believe that the history of constitutionalism is connected with universal human political and legal values that began to take shape since Antiquity. Therefore, it is natural that the appeal to the historical and legal dimension of constitutionalism is also connected with the analysis of civilizational values and traditions rooted in the legal consciousness of the peoples of Europe. It is also appropriate to recall that the needs of forming a scientific and practical paradigm of modern Ukrainian constitutionalism determine not only the practical, but also the theoretical need for research into modern Ukrainian constitutionalism. This allows legitimizing the broad application of constitutional doctrine, for example in the practice of the European Court of Human Rights. When

characterizing the history of the development of constitutional and legal ideas in the Ukrainian lands of the mentioned period, it should be noted that the idea of the supremacy of the law and its social value was not new in Europe, but in the Ukrainian lands it was formed only in the 16th century. At the same time, the development of the philosophical and legal doctrine of constitutionalism continued there, when the ideas of divine, and eventually natural law, began to be used to justify the concept of limiting the absolutism of royal power through written law. We associate the origins of Ukrainian constitutionalism with the development of certain philosophical and legal concepts in the Grand Duchy of Lithuania, Poland, and the Polish-Lithuanian Commonwealth, which directly influenced the processes of law reform, judicial proceedings, limitation of the monarch's power, and protection of human rights there.

Key words: *constitutionalism, genesis of Ukrainian constitutionalism and parliamentarism, development of the philosophical and legal doctrine of constitutionalism, the idea of protecting human rights.*

Вступ. Сьогодні питання визначення категорії «конституціоналізм» та його витоків на українських землях залишається гостро дискусійним. Багато фахівців вважають, що український конституціоналізм належить до явищ, які виникли набагато раніше, ніж сформувались уявлення про них, водночас сьогодні існує погляд, нібито його було перенесено на український «правовий ґрунт» суто із чужорідної соціально-політичної та правової реальності. Проблема вивчення витоків українського конституціоналізму частково пов'язана з дискусійністю навколо визначення сутності самого явища.

Метою статті є висвітлення процесу становлення доктрини конституціоналізму на українських теренах доби Середньовіччя та Ренесансу із застосуванням окремих джерел права та праць мислителів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, що допоможе краще зрозуміти тенденції формування органів влади й управління на українських землях, а також концепції побудови суспільних відносин на принципах конституціоналізму.

Матеріали та методи. Одними з перших дослідників витоків і розвитку українського конституціоналізму на теренах України крізь призму історії українського державотворення та права стали С. Дністрянський, М. Грушевський, І. Лисяк-Рудницький, С. Шелухін, А. Яковлів та інші. З 90-х років минулого століття інтерес вчених до визначення й аналізу основ українського конституціоналізму значно посилюється. До вивчення проблем становлення й розвитку доктрини конституціоналізму звертались у своїх працях М. Козюбра, М. Костицький, М. Орзіх, М. Баймуратов, О. Копиленко, В. Речицький, В. Шаповал, М. Буроменський, Ю. Шемшученко, А. Крусян та

інші. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, узагальнення, а також порівняльно-правовий і формально-логічний. Принцип історизму посеред інших став одним із домінуючих, оскільки надав можливість у виявленні закономірностей розвитку уявлень про владу, управління та закон на українських землях.

Результати. Для виконання зазначеної мети насамперед слід визначитися з проблемою тлумачення такого багатогранного явища, як конституціоналізм. Так, наприклад, аналізуючи його сутність, український учений І. І. Забокрицький запропонував тлумачити його як «...основану на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрину обмеження влади, що органічно охоплює інституційну (система взаємопов'язаних та взаємобалансованих органів), аксіологічну (низку принципів, які є концентрованим втіленням конституційних цінностей) та нормативну (систему об'єктивованих правових норм, спрямованих на регулювання владних відносин) складові, а також практичне їх втілення в суспільстві, яке зорганізувалось з метою оптимальної реалізації суверенної влади, що природно належить йому загалом та кожному із його членів зокрема [1, с. 59]. Інший український вчений правознавець – В. М. Шаповал – зазначив: «Конституціоналізм – це насамперед політико-правова ідеологія, інтелектуальні узагальнення, властиві певному етапу історичного розвитку» [2, с. 26]. Українські вчені М. П. Орзіх та А. Р. Крусян диференціювали три головні підходи до визначення категорії «конституціоналізм»: політичний, філософсько-історичний і юридичний. У контексті останнього вони розглядають конституціоналізм у широкому розумінні – як складну полі-

тико-правову систему, у вузькому – як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів [3, с. 72].

Використовуючи різні методологічні підходи, автори зосереджуються на різноманітних аспектах цього явища, по-різному тлумачать його сутність. Враховуючи різноманітність визначень терміна «конституціоналізм», можна говорити про багатогранність цього поняття і його складну систему. Так, наприклад, на думку українських дослідників О. В. Совгирі та Н. В. Шукліної, систему українського конституціоналізму становлять такі складові: «1) чинна Конституція України як нормативно-правовий акт; 2) теорія, історія, ідеологія Конституції України; 3) існуючий конституційний лад. У взаємодії ці елементи формують нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні основи конституціоналізму» [4, с. 53].

Погоджуючись із наведеним, можна підсумувати, що, з одного боку, конституціоналізм – це система знань, яка сформувалася в процесі розвитку фундаментальних цінностей демократії, а з іншого – це механізм державної влади, визначений конституцією країни. Разом із тим слід погодитися з думкою української дослідниці О. Бориславської, яка вважає: «Ця категорія своїм змістом здатна охопити як правові явища, так і неюридичні, а також метаюридичні феномени соціального, економічного, політичного, культурного характеру у тій мірі, в якій вони виступають соціокультурною передумовою формування конституціоналізму і водночас – середовищем його існування та розвитку, впливають на його конкретно історичний зміст» [5, с. 249]. Проте історично конституціоналізм пов'язували не з конкретно організацією державної влади, а з механізмом, що забезпечував її обмеженість на користь певним цінностям. У новітній час становлення конституціоналізму у вигляді цілісного вчення й адекватної йому практики пов'язують з епохою боротьби з абсолютизмом у Європі. Безумовно, що в кожній державі вона має свою історію, тож ми пропонуємо визначити витоки українського конституціоналізму на початковому етапі та показати розвиток його філософсько-правової доктрини.

Вивчення витоків українського конституціоналізму, безумовно, пов'язане не лише з теоретичними аспектами, а й з історією філософії права та з історією парламентаризму. Тут доцільно зауважити, що конституціоналізм як філософсько-правове явище має два виміри: описовий (descriptive) та приписовий (prescriptive). Так, на думку професора Герхарда Каспера, «в описовому сенсі конституціоналізм переважно стосується історичної боротьби за конституційне визнання права народу на те, що він має конституційні права, свободи та привілеї... Тоді як у приписовому сенсі... його значення включає такі елементи характеристики організації державної влади, які розглядаються як невід'ємні частини Конституції» [6, с. 24]. Отже, виходячи з наведеного, описовий вимір конституціоналізму стосується історичного контексту загального розвитку ідей обмеження державної влади. Це означає, що сучасний конституціоналізм пов'язаний із загальнолюдськими політичними та правовими цінностями, що формувалися з давніх часів.

Історичний та історико-правовий вимір конституціоналізму потребують звернення до цивілізаційних цінностей і традицій, укорінених у правовій свідомості й суспільних цінностях так, щоб вони були сприйняті й практичними працівниками, які покликані охороняти та плекати конституційні цінності в країнах, народ яких належить до однієї цивілізаційної традиції. Це дає змогу легітимізувати широке застосування конституційної доктрини (наприклад, у практиці Конституційного Суду України) та практики Європейського суду з прав людини, який уособлює квінтесенцію європейського конституціоналізму [7, с. 82].

У 60-х роках XX століття німецький учений Ф. Керн висловив думку, що процес формування ідеології конституціоналізму в Європі має зв'язок із середньовічною концепцією права, що запозичена з традицій західно-германських племен і Франкської держави. У своїй праці *Kingship and Law in the Middle Ages* (1968) він визначає три основні принципи середньовічного конституціоналізму: «1) принцип обмеження правом (король зв'язаний пра-

вом, де право розумілося як традиція та звичай); 2) принцип народного представництва (обов'язок короля отримати згоду підвладних); 3) принцип відповідальності (право народу на опір владі короля)» [8, с. 181].

Стосовно визначення українського конституціоналізму ми теж можемо констатувати його складну історію, пов'язану як із розвитком суспільних відносин і державотворчих процесів, що відбувалися на українських теренах із давніх часів, так і з поширенням філософсько-правових ідей, запозичених у Європі. Його витoki сьогодні шукають і в історії грецьких міст-держав Північного Причорномор'я, і в державотворчих процесах Київської Русі, але переважна більшість дослідників пов'язує його оформлення з добою розвитку українського козацтва – боротьби українського народу за відродження своєї держави у XV–XVII століттях.

Особливість зародження українського конституціоналізму полягає в тому, що він формувався в складних умовах політичної боротьби – як зовнішньої, так і внутрішньої, передусім через тривалу відсутність власної незалежної держави. Ці самі обставини впливали й на процес формування політико-правових уявлень українців про владу, закон і права людини в державі. У XV столітті на україно-білоруських землях поступово почали поширюватися гуманістичні ідеї Ренесансу, які, безумовно, вплинули на суспільну мораль і філософію права Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ. – *Є. Н.*) та Польщі. Існує припущення, що вихідною ідеєю конституціоналізму, яка визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини шляхом гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави, визначення певних юридичних обмежень функціонування державної влади, що мають убезпечити її від надмірного втручання у сферу свободи індивіда. Ідеться про формування та реалізацію такої системи правління, яка б відповідала названим критеріям і ґрунтувалася на системі ідей та на відповідній концептуально-теоретичній конструкції [5, с. 249]. Враховуючи це, ми пропонуємо звернути увагу на процес формування філософсько-

правових поглядів і ідей доби Середньовіччя й Ренесансу, їх впливу на формування українського конституціоналізму у ВКЛ.

Безумовно, що на формування концепцій про справедливу владу на українських теренах впливали не лише власні уявлення, але й іноземні приклади. Враховуючи ці обставини, ми припускаємо, що німецькі переселенці в межах західноукраїнських територій ще з XIII століття почали поширювати там інноваційні ідеї про обмеження влади монарха й аристократів. Але правовими джерелами відповідного змісту можна вважати не тільки Магдебурзьке право, а й Велику Хартію (*Magna Carta*). Аналізуючи останню, український учений В. Шамрай зазначив: «У середньовічній Англії еквівалентом конституціоналізму був принцип верховенства права, який мав практичне значення правового обмеження королівської влади. Король, як й інші феодалы, згідно із загальним правом мав договірні права та зобов'язання, що походили з його права власності на землю. Взаємні зобов'язання створювали сферу особистої свободи, яким кореспондували права не тільки короля, але й його васалів. Ці права та свободи захищалися судами й створювали феномен підкорення короля праву та судовим рішенням – верховенства права над королем» [7, с. 84]. Вважаючи, що індивідуальні права та свободи створювали сферу приватних відносин, певним чином незалежних від публічної влади, вчений поділяє думку Ч.Маклівейна, який припускав, що «конституціоналізм походить з приватного права, зокрема з зобов'язального цивільного права та є перенесенням підходів приватного права щодо визначення прав та обов'язків суб'єктів цивільно-правових відносин у площину публічного права» [9, с. 147].

Враховуючи наведене, ми пропонуємо передусім проаналізувати концепцію особистої свободи та її втілення на законодавчому рівні у ВКЛ. Так, наприклад, у загально-земському привілеї, виданому 6 травня 1434 р. у Троках великим князем Сигізмундом Кейстutowичем, правитель підтверджував права і вольності бояр литовських і руських, а також гарантував не карати їх інакше, як на підставі суду [10, с. 200]. Це доповнення законодавства стало

суттєвою перемогою литовсько-руської шляхти у справі обмеження свавілля королівських посадників на місцях і навіть самого монарха. Зі свого боку, матеріали цього привілею суттєво вплинули на подальший розвиток ідеї обмеження влади та на формування доктрини прав людини в Європі.

Подальший процес правового забезпечення у ВКЛ таких ідей, як «свобода привілейованих верств населення» та «зверхності закону», ми бачимо в загально-земському привілеї від 2 травня 1447 р. (так званий Віленський привілей короля Казимира. – *Є. Н.*) У ньому, між іншим, литовсько-руській шляхті надавалося надзвичайно важливе право вільного виїзду за кордон, у чужі землі (крім ворожих земель) задля лицарської служби або в інтересах маєткових; паннам і вдовам гарантувалося право вільно виходити чи не виходити заміж без дозволу господаря чи його уповноважених на місцях; встановлювалося положення про індивідуальну відповідальність кожної особи тільки за власні злочини «аби ні жона за мужа, ані діти за батька, ані слуга за пана не відповідали» в тому випадку, якщо вони не були співучасниками скоєння злочину, крім справ про образу маєстату господарського [10, с. 202].

Такі концептуальні зміни у філософії середньовічного права Європи можна пов'язати і з тим, що там почали застосовувати ідеї божественного для обґрунтування концепцій обмеження королівської влади за допомогою законів, які унеможливлювали сваволлю монархів на користь Божественного порядку і справедливості. Зі свого боку, це призводило до реформування законодавства в Польщі та у ВКЛ в дусі започаткування певної гуманізації та справедливості в державі. Разом із тим захищеність людини в той період відповідала її ієрархічному статусу у феодальному суспільстві.

Аналізуючи спадщину політико-правової думки на українських землях XVI – початку XVII століття, особливу увагу маємо приділити ідеям Станіслава Оріховського. Шляхтич україно-польського походження, політичний мислитель-гуманіст, історик і релігійний полеміст, він здобув чудову освіту у європейських

університетах [11, с. 59, 64–73]. Вивчаючи праці античних філософів, він так само, як Цицерон і Протагор, намагався знайти загальні норми, що регулюють людські відносини в державі. Основу їх уявлень становила думка, що держава створюється переважно для захисту й задоволення потреб громадян. Виконати це завдання держава здатна, лише якщо вона заснована на договірних засадах. Таким договором між людьми, який «взаємно гарантує права», на думку античних філософів, є закон або звичай. Таким чином, абстрактне уявлення про природно-правову справедливість у часи античності трансформувалося в принцип позитивного права і стало основним критерієм сучасного права. Саме ідеєю справедливості, тобто відповідності права вимогам життя, керувалися і римські юристи, створюючи «право юристів». Трактуючи справедливість як необхідної властивості самого права й констатуючого моменту цього поняття означало, що всі норми, які суперечать вимогам принципу природно-правової справедливості, не мають юридичної сили [12, с. 28].

Підтримуючи ідеї гуманізму та природного права, С. Оріховський написав близько двох десятків праць, які мали велику популярність у Західній Європі. Опинившись в епіцентрі суспільної політичної боротьби, в умовах релігійної нестабільності, пов'язаної з початком реформаторського руху, він назвав два центральні орієнтири для пошуку стабільності в державі: це справедливість і віра, втілені в праві, де право, зі свого боку, захищає свободу, зумовлену природним правом. Як захисник інтересів шляхти, він послідовно доказував, що реальна свобода всіх громадян (окрім кріпаків. – *Н. Є.*) є можливою лише шляхом впровадження правових регламентацій влади. Закон у державі він порівнював з її розумом, але встановлювати закон у державі може лише становий представницький, оскільки воля одноосібна є проявом тиранії. Такі погляди відобразились у низці його праць, як-от «Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу» (1543) [13], «Розмова навколо езекуції» (1563), «Квінкункс або Взірець устрою Польського королівства» (1564), «Політії королівства Польського...» (1565) [14].

Відкидаючи у своїх ранніх працях теологічну теорію походження влади в державі, С. Оріховський зазначав, що королівська влада є результатом добровільної угоди між громадянами та справедливим і відповідальним монархом [15]. Державне управління без поваги до законів уявлялось йому варварським [13, с. 270], а правова регламентація має стосуватися й вищої державної влади.

Наслідуючи окремі філософсько-політичні погляди античності, С. Оріховський вважав, що для уникнення тиранії та забезпечення верховенства закону потрібно розподілити владу в державі на три гілки. Відповідно до запропонованої ним схеми, король має здійснювати виконавчу владу, станово-представницький двопалатний орган – Вальний сейм – законодавчу владу, а влада судова має належати виборним суддям, незалежним від влади законодавчої.

Завдання організації державної влади, яка б сприяла кращому розвитку суспільства, визначалось одним із центральних у теоретико-політичній спадщині С. Оріховського. Державу він уявляв як союз громадян, об'єднаних узгодженим правом і загальною вигодою, де щастя народу є вищим правом, а її метою повинна бути гарантія прав і користі кожного індивіда, які мають між собою взаємні права й обов'язки. Враховуючи наведене, С. Оріховського можна вважати одним із перших прихильників концепції суспільного договору, який дотримувався ідеї доцільності розподілу влади в державі на три гілки на території Східної Європи.

Подальшого розвитку на українських теренах набула також ідея особистої свободи. Так, наприклад, наприкінці XVI століття в Речі Посполитій з'явилася неординарна праця волинського шляхтича, який під псевдонімом Христофор Філалет написав «Апокрисис» [16]. Анонімний автор висунув у своїй праці не лише ідею обмеженої монархії, а й протест проти соціального та релігійного гноблення українського народу. Наслідуючи деякі погляди німецьких протестантів, Х. Філалет відстоював соціальні свободи, зокрема свободу совісті. Виступаючи проти релігійного гноблення православних, він вимагав рівних прав

для світських людей всіх станів у державі та справедливого розв'язання питань церковно-суспільного життя. Як бачимо, звернення до реформаційних ідей дало змогу Христофору Філалету сформулювати низку ранньобуржуазних ідей про громадянські права. Відносини між монархом і народом, на його думку, повинні будуватися на законах і добровільній згоді підданих [17, с. 47].

Характеризуючи умови зародження й розвитку конституційно-правових ідей на українських землях зазначеного періоду, слід брати до уваги, що посилення політичних змагань шляхти відбувалося в умовах поширення ексекуційного руху, основним гаслом якого стало «Закон понад усе». Зрештою ідея зверхності закону, його обов'язковості для всіх вільних підданих у державі не була новою в Європі, але в шляхетсько-міщанському осередку вона сформувалася лише у XVI столітті, знайшовши своє відображення в розумінні позитивного закону як соціальної цінності в суспільстві. Так, наприклад, член третьої кодифікаційної комісії у ВКЛ Лев Сапега у вступі до III Статуту 1588 р. зазначав: «Тільки на законі і праві писаному всю безпеку і добробут держави будують. Про що великий і шляхетний грецький філософ Аристотель казав, що там панує дикий звір, де людина здійснює свою владу за своєю забаганкою, а там де зверхність має право чи закон, там сам Бог усім править» [18, с. 20].

У процесі боротьби за свої права шляхта ВКЛ зуміла сформулювати власну політико-правову програму та пропагувала її, що було реалізовано в другій половині XVI століття. Однак ці політичні досягнення потребували свого закріплення. Зважаючи на численні історичні приклади, шляхтичі прагнули закріпити ці досягнення на законодавчому рівні. Отже, якщо в Англії таким документом стала Велика Хартія вольностей 1215 р., то у ВКЛ своєрідним аналогом слід вважати Статут у трьох редакціях – 1529, 1566 та 1588 років.

Аналізуючи процес виникнення конституціоналізму на українських землях доби Середньовіччя, уявляємо цікавою думку дослідника Де Сікейри, який визначає сутність конституціоналізму як «обмеження влади та існування верховенства права» [19, с. 2]. Він

стверджує, що конституціоналізм складається з доктрини, у якій пов'язані структура уряду, розподіл влади та захист прав; визначення концепції «конституціоналізм» не може бути універсальним [19, с. 2]. Спираючись на приклад Конституції Великої Британії, яка є сукупністю законів, прецедентів і конституційних угод цієї держави, ми припускаємо, що і в історії ВКЛ можна знайти схожий приклад. Ідеться про Статут ВКЛ – видатну пам'ятку права доби шляхетських реформ XVI століття. Його другу та третю редакції (1566 і 1588) теж можна назвати певного роду Конституцією. Документ містить 14 розділів, де можна побачити закріплення елементів конституційного права в таких розділах: розділ 1. Про персону нашу господарську; розділ 2. Про оборону земську; розділ 3. Про вольності шляхетські і про примноження Великого князівства Литовського; розділ 4. Про судій і про суди [18, т. 2, 3]. Отже, чітка фіксація організації політичної влади і прав підданих виборного монарха, безумовно, є свідченням прогресивних здобутків у сфері як публічного, так і приватного права ВКЛ та Речі Посполитої, до складу якої князівство ввійшло з 1569 року.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід погодитися з висловом Д. Білліаса, який вважає, що «...явище конституціоналізму турбувало людство з давніх часів. Питання організації влади, яка здатна забезпечити стабільність і порядок, захист прав людини, боротьбу з тиранією, почали виникати в Європі ще з часів Давньої Греції і Риму» [20]. Подальший розвиток філософсько-правової доктрини конституціоналізму ми можемо побачити у Європі

й за доби Середньовіччя. Так, приблизно з XIII століття ідеї божественного права, а з часом і природного, починали використовувати для обґрунтування концепції про обмеження абсолютизму королівської влади за допомогою писаного закону. В українські землі ідеї такого роду почали потрапляти ще за часів існування Галицько-Волинської держави, але через наслідки Монголо-Татарської навали та втрату незалежності України-Русі розвиток вітчизняної філософсько-правової доктрини конституціоналізму загальмувався. У XV столітті в Польщі та ВКЛ почали формуватися власні уявлення про державу, владу, парламентаризм, захист прав людини та інші політико-правові погляди задовго до появи перших писаних конституцій в Україні. З часом, у процесі реформування права та судочинства в українських землях ВКЛ та Речі Посполитої, ідеї обмеження влади монарха, захисту прав шляхти й міщан поступово закріплювались у нормативно-правових актах цих країн. У таких джерелах права, як загально-земські привілеї ВКЛ, «Судебник» Казимира IV, «Артикули» Генріха Валуа, *Pacta conventa*, у конституціях Вального сейму Речі Посполитої та в низці інших документів XV–XVI століть шляхтою та міщанами країни послідовно було реалізовано програму з обмеження королівської влади, закладено підвалини парламентаризму, відокремлено судову владу від виконавчої, закріплено низку громадянських прав станів. Цей процес був непростим, а його філософсько-правовим підґрунтям стали праці прогресивних мислителів доби Реформаторства й Гуманізму.

Література

1. Забокрицький І. І. Основні аспекти сучасного розуміння конституціоналізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 53–60.
2. Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 1998. № 5. С. 25–29.
3. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
4. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: повний курс : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
5. Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісник Львівського університету*. Серія *юридична*. 2015. Випуск 61. С. 247–256.
6. Casper G., *Constitutionalism*. Encyclopedia of the American Constitution, L. Levy and others eds. Vol. 2. New York, London : Macmillan. 1986. 268 p.

7. Шамрай В. Історико-правові аспекти становлення та розвитку доктрини конституціоналізму. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 81–86.
8. Kern F. *Kingship and Law in the Middle Ages*. Published by Oxford : Basil Blackwell, 1968, 249 p.
9. Mcliwain Ch. Constitutional History and the Present Crisis of Constitutionalism. *The Canadian Journal of Economics and Political Science. Revue canadienne d'Economie et de Science politique*. 1941. Vol. 7. No. 2. P. 147.
10. Лашченко Р. Лекції по історії українського права. Київ : Україна, 1998. 254 с.
11. Вирський Д. С. Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. Київ – Кременчук : Вид-во КДПУ, 2001. 217 с.
12. Крегул Ю. І., Ладиченко В. В., Орленко О. І. Права і свободи людини : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Книга, 2004. 288 с.
13. С. Оріховський. Напучення польському королеві Сигизмунду Августу (1543), Історія політичних і правових вчень. Хрестоматія за заг. ред. Г. Г. Демиденко, Харків, 1999. 276 с.
14. Оріховський Станіслав. Твори. Упорядник В. Литвинов. Київ : Дніпро, 2004. 672 с.
15. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки : курс лекцій. Київ : Генеза, 1994. 368 с.
16. Христофор Філарет. Апокрисис. Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори. Ред. кол.: І. Дзеверін (голова) та ін.; Автор вступ. статті і ред. тому В. Л. Микитась. Упоряд. В. П. Колосова. Київ : Наукова думка, 1988. С. 286–305. 600 с.
17. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Вища шк., Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
18. Статути Великого Князівства Литовського: у 3 т. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2004. Том 3. Кн. 2. 566 с.
19. Julio Pinheiro Faro Homem de Siqueira. What is 60 subnational constitutionalism? Stals Research Paper No. 7/2010. URL: http://www.stals.sssup.it/files/stals_Pinheiro.pdf.
20. Billias G. Introduction. *American Constitutionalism Abroad: Selected Essays in Comparative Constitutional History*. New York : Greenwood Press, 1990. 268 p.

References

1. Zabokrytskyi, I.I. (2015). Osnovni aspektu suchasnogo rozuminnya constitutionalismu [Main aspects of the modern understanding of constitutionalism]. *Visnyk Nationalnogo universytetu "Lviv Polytechnic" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 827, 53–60. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_10 [in Ukrainian].
2. Shapoval, V.M. (1998). Stanovleniy constitutionalismu v Ukraini: problemu teorii [The formation of constitutionalism in Ukraine: problems of theory]. *Pravo Ukrainu – Law of Ukraine*, 5, 25–29 [in Ukrainian].
3. Krusyan, A.R. (2010). Suhcasnuy Ukrainian constitutionalism [Modern Ukrainian constitutionalism]. Kyiv: Jurincom Inter. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/11300/965> [in Ukrainian].
4. Sovgyrya, O.V., Shuklina, N.G. (2018). Konstututyne pravo Ukrainy: povnuy kurs: nav. posibnuk [Constitutional Law of Ukraine: Full Course]. Kyiv: Jurincom Inter. Retrieved from: https://jurkniga.ua/contents/konstituciynе-pravo-ukrayinipovniykurs.pdf?srsltid=AfmBOorLylmSKTwK1PgpXRxU4PMDA5vik_gAmAgZKE1vxtokW44taj9 [in Ukrainian].
5. Borislavska, O. (2015). Sutnist constitutionalismu: constitutionalism yak ideologiya, doctruna ta practuka obmezenogo pravlinnya [The Essence of Constitutionalism: Constitutionalism as the Ideology, Doctrine, and Practice of Limited Government]. *Visnyk Lvivskogo universytetu – Bulletin of Lviv University. Legal Series*, 61, 247–256. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30 [in Ukrainian].
6. Casper, G. (1986). Constitutionalism. *Encyclopedia of the American Constitution*, L. Levy and others eds. Vol. 2. New York, London: Macmilan [in English].
7. Shamrai, V. (2018). Istoruko-pravovi aspect stanovlennya ta rozvutku doktrunu constitutionalismu [Historical and legal aspects of the formation and development of the doctrine of constitutionalism]. *Publihcne pravo – Public law*, 2 (30), 81–86. Retrieved from: <https://www.publihcne-pravo.com.ua/files/30/10.pdf> [in Ukrainian].
8. Kern, F. (1968). *Kingship and Law in the Middle Ages*. Published by Oxford: Basil Blackwell. 249 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.126392> [in English].
9. Mcliwain, Ch. (1941). Constitutional History and the Present Crisis of Constitutionalism. *The Canadian Journal of Economics and Political Science. Revue canadienne d'Economie et de Science politique*. Vol. 7, 2. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/137110> [in English].
10. Lashchenko, R. (1998). Lekcii z istorii Ukrainian prava [Lectures on the history of Ukrainian law]. Kyiv: Ukrainian. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3471/file.pdf> [in Ukrainian].

11. Vyrsky, D.S. (2001). Stanislav Orikhovsky-Roksolan yak istoruk ta polituhcnuy muslitel. Kyiv-Kremenchuk [Stanislav Orikhovsky-Roksolan as a historian and political thinker]. Kyiv – Kremenchuk: Publishing house KDPU. Retrieved from: <http://resource.history.org.ua/item/0008710> [in Ukrainian].
12. Kregul, Yu.I., Ladychenko, V.V., & Orlenko, O.I. (2004). Prava i svobodu ludunu [Human rights and freedoms]. Kyiv: Knyga [in Ukrainian].
13. Orikhovsky, S. (1999). Napuhceny polskomu korolevi Sugizmundu Avgustu (1543) [S. Orikhovsky, Exhortations to the Polish King Sigismund Augustus (1543)]. History of political and legal doctrines. Reader's guide/ Retrieved from: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm> [in Ukrainian].
14. Orikhovsky, Stanislav (2004). Tvoru [Stanislav Orikhovsky. Works]. Kyiv: Dnipro. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Orikhovskyi_Stanislaw/Tvory/ [in Ukrainian].
15. Kuhta, B.L. (1994). Z istorii ukrainian polituhcnoi dumku: kurs lectures [On the history of Ukrainian political thought: a course of lectures]. Kyiv: Genesis. [in Ukrainian].
16. Christopher, Philaret (1988). Apocrysis. Ukrainian literature of the 14th–16th centuries. Apocrypha. Hagiography. Pilgrimage works. Historiographical works. Polemical works. Translated stories. Poetic work [Apocrysis. Ukrainian literature of the 14th–16th centuries. Apocrypha. Hagiography. Pilgrimage works. Historiographical works. Polemical works. Translated stories. Poetic works]. Kyiv: Naukova Dumka, 286–305. Retrieved from: https://archive.org/details/Ukrainska_XIVXVI/page/n288/mode/1up?view=theater [in Ukrainian].
17. Ogorodnyk, I.V., & Ogorodnyk, V.V. (1999). History of Philosophical Thought in Ukraine Lecture Course [History of philosophical thought in Ukraine Lecture course]. Kyiv: Higher School: Publishing House “Knowledge”, KOO [in Ukrainian].
18. Statutes of the Grand Duchy of Lithuania (2004). 3 т. Za red. S. Kivalov, P. Muzychenko, A. Pankov. Odesa: Legal literature (Vol. 3) [in Ukrainian].
19. Julio, Pinheiro Faro Homem de Siqueira (2010). What is 60 subnational constitutionalism? Stals Research Paper. 7. Retrieved from: http://www.stals.sssup.it/files/stals_Pinheiro.pdf [in English].
20. Billias, G. (1990). Introduction. American Constitutionalism Abroad: Selected Essays in Comparative Constitutional History. New York: Greenwood Press [in English].

Дата надходження статті: 16.07.2025

Дата прийняття статті: 18.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025